

**ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «РАДА»
(1909-1913 рр.)
(На перехресті літературно-естетичних концепцій)**

Є.І. Сохацька

У статті охарактеризовані літературно-естетична програма газети «Рада» (1906-1913 рр.) і місце в ній критичних висловлювань провідних критиків видання (С.Єфремов, А.Ніковський, Д.Дорошенко) про творчість Олександра Олеся.

Газета «Рада» (1906-1914 рр.), будучи першою тривалою українською газетою, що виникла на хвилі національного відродження, радо друкувала твори та відгуки на нього його провісника і глашатая Олександра Олеся. Тут були видруковані, зокрема, «Маленький фейлетон» (1906. - №1), «З Ясамані» («Квітнуть, дихають троянди») (1909. - №85), «Жалко і весело! Сльози і сміх!» (1909. - №26), «Везли їх, зраних» (1909. - №31), «Ми плакали на цвинтарі, безсилі...» (1909. - №43), «Сучасна байка» (1911. - №24) та «Коли, бувало, навманя» (1911. - №277). Перша поезія (переклад з грузинської) представляє образно-емоційну лірику, дві останні – громадянську. Вони органічно входили у контекст полеміки «Ради» з русифікаторськими потугами чорносотенного київського клану.

Значно обширнішою була інформація в «Раді» про творчий доробок поета. Це передусім анонси та критичні рецензії на його твори, а саме: про вірш «В країні мертвій й безплідній» (1909. - №51), про драматичну поему «По дорозі в Казку» (1910. - №269) та казку «Над Дніпром» (1911. - №231), про вірш «Осінь» (1913. - №199). Відгуки про назване вмонтовувалися у рецензії-огляди журналу «Літературно-науковий вісник», де вони були опубліковані.

Окрема розмова-аналіз про твори Олександра Олеся велася у статтях С.Єфремова «Муза гніву та зневір'я» (1909. - №282, 284) та «В боротьбі із забуттям» (1911. - №294), у відзивах А.Василька (А.Ніковського) на драматичні етюди «Над Дніпром» і «Тихого вечора» (1912. - №104; 1911. - №231), вірш «Осінь» (1913. - №199) та драматичну поему «По дорозі в Казку», Д.Дорошенка – про вірш «В країні мертвій...» (1909. - №51) та збірку «З журбою радість обнялась» (1909. - №71), у рецензії на книгу «Поезії. Кн. II». – К., 1909 (1909. - №57).

Початок ХХ ст. ознаменований схрещенням шпиг літературно-мистецьких шкіл як щодо критеріїв оцінки художнього творення, так і щодо визначення магістральних ліній літературного розвитку. Модифікації естетичної свідомості передусім проявилися в літературній критиці, зокрема у полеміці між «радянами» («Рада») і «хатянами» («Українська Хата»). Художня ситуація «традиційне-модерне» визначала розвиток національного літературного процесу.

Головними фігурами «радян» були С.Єфремов, Ф.Матушевський, Д.Дорошенко, А.Ніковський (українофіли), а «хатян» (модерністів) – М.Євшан, А.Товкачевський, М.Сріблянський та ін. Усталеним стало визначення (С.Павличко, Н.Шумило, М.Ільницький) про постійне (тягле) протистояння між «радянами» і модерністами. Приміром, С.Павличко зазначила: «[Для Сергія Єфремова] модернізм був лайливим словом, а все, що робила «Хата» [Українська] в культурі – своєрідним збоченством. Погляди Єфремова за роки, що минули від його нищівної рецензії на твори Кобилянської і Хоткевича («В поєсках новой красоты», 1902), не змінилися. Однак вперше відбувся постійний, тяглий у часі діалог» [1, с.99].

Однак уважне прочитання критичного дискурсу «Ради» свідчить, що войовничого протистояння «Ради» і модерністів в цілому не було. Так, відгуком С.Єфремова «Рада» привітала появу нового українського журналу («Українська Хата»), навколо якого об'єдналася молода парость літератури (1909. - №84, 178), проанонсувала появу львівського місячника «Молода Україна» (1909. - №276), публікувала твори

В.Винниченка, високо оцінювала твори українських модерністів – Олександра Олеся, В.Винниченка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, Ольги Кобилянської та ін.

Важливою для виявлення методологічної суті ставлення до модернізму стала стаття С.Єфремова «Модерна на українському ґрунті» з циклу «З нашого життя» (1909. - №36). Критик пов'язує появу «модерни» з революційним проривом українців 1905-1907 рр.: «...наше десятиріччя викликало до життя спершу революційне бунтарство РУП й її спадкоємця – українську соціал-демократію, і нарешті поруч естетично-модерністський напрям у письменстві й громадянському житті.

Останній, ще зародившись в попередньому десятилітті (90-ті роки XIX ст.), то затихає цілком, то на деякий час підживає здебільшого власне в таких формах, які нам знайомі вже з «Будучности» та ін.» [2, с.3]. До того ж свідоме українство, за його ж словами, основні зусилля спрямовувало проти «обрусіння», менше уваги звертало на «хатні справи», тобто на аналіз вироблення стратегії іманентного (естетичного) розвитку літератури. У всі часи, резюмує С.Єфремов, свідоме українське громадянство ставило передусім національні завдання, у культурно-громадському русі домінував передусім національно-політичний момент. Визнаючи народження «переважно естетичного напрямку», критик справедливо говорить про слабкість модерністської критики. Зауважимо, що це писалося у 1909 році, тобто ще до повного функціонування «Української Хати» з її яскравими критиками, передусім М.Євшаном [3, с.11-13]. У цій же статті він полемізує з критиком модерністської «Будучности» М.Бутенком не щодо правомірності існування модернізму як такого, а щодо викривленого, на думку С.Єфремова, тлумачення М.Бутенком терміна «реалізм»: «... він [М.Бутенко – Є.С.] думає, що «реалізм – то рабське копіювання того, що око бачить» (це по «молодости лет») [4, с.3]. Критик протестує проти ототожнення реалізму з натуралізмом. Згодом теоретичні міркування щодо художньо-стильових течій та естетичних переорієнтацій стає суттю літературно-естетичних дискусій взагалі і між «радянами» та «хатянами» зокрема [5, с.64-67; с.71-73 та ін.].

У названій статті С.Єфремов високо оцінює творчість О.Кобилянської (згадаймо протилежне у ст. «В поисках новой красоты», опублікованій у «Киевской старине» 1902 р.) [6, с.2].

Водночас треба зазначити, що у критика було своє тлумачення модернізму як «штучної квітки», як «голої естетики»: «На естетичні теорії й тепер, як і перше у нас, можуть бути центром боротьби поколінь, круг яких точиться змагання супротивних напрямів, - бій клетотітиме зовсім на іншій площині і висувати в наші часи саму голу естетику – значить кидатись на широке поле життя й сподіватись, що воно розступиться перед тріскою. Коли воно розступиться, то тільки перед чимось дужчим, перед якоюсь реальною силою, що має вже твердий ґрунт під ногами в обставинах життя й зуміло само для себе якусь мету знайти і шляхи до неї позначити» [6, с.3]. Модерністську тезу боротьби поколінь (М.Євшан) [7, с.142-147] С.Єфремов заперечує, натомість справедливо твердить, що існує не боротьба поколінь, а є «свіжі ідеї та новий рух» [8, с.3]. Такими свіжими ідеями для С.Єфремова були ідеї національного відродження, саме вони, на його думку, повинні бути здекларовані новітньою літературою. Бажаною для нього є саме національна специфіка будь-якого літературного напрямку, в тому числі й модерністського. Слушно наголошує Н.Шумило: «Наприкінці XIX – на початку XX ст. історично зумовлена «диспозиція єдиного фронту» окреслювалася, з одного боку, культурним національним відродженням, а з другого - потребою інтеграції в культуру інших народів. Перша проблема актуалізувала пам'ять, етику, отже, усталене, а друга – новітні процеси на зразок передусім західноєвропейських, абсолютизуючи естетичне начало. На перетині цих двох культурних тенденцій і розвивався національний літературний процес з усім комплексом двоєдності «традиційно-модерне»...» [9, с.74].

У світлі висловленого стають зрозумілі оцінки критиків «Ради», передусім С.Єфремова, тих письменників, у творчості яких є ті позиції, які суголосні його літературно-естетичній програмі: національна ідея, соціальність, моральність, психологізм тощо. В умовах імперського тиску на українське письменство та й усю національну культуру С.Єфремов мав сміливість, за Е.Соловей, «запропонувати більш високі критерії, поглянути, зокрема, більш тверезо й вимогливо на перші паростки тієї літератури, що згодом дістане назву модернізм». І далі: «...тепер, коли ця проблема [проблема модернізму – Є.С.], нарешті, досліджується неупереджено і ґрунтовно, судження Єфремова також сприймається з розумінням» [10, с.8].

Таким письменником для С.Єфремова (та й усіх критиків-радян) був Олександр Олесь.

Роль бойового прапора за утвердження в українській літературі високих громадянських ідеалів та національної самобутності на сторінках «Ради» відіграла стаття С.Єфремова «Муза гніву та зневір'я» (1909. - №282, 284). Вона була рецензією на дві книги творів Олександра Олеся: «З журбою радість обнялась» (СПб, 1907) та «Поезії. Книга II» (К., 1909). Перша зачарувала українське суспільство свіжістю поетичних образів, майстерністю вірша, поєднанням чистої лірики й поезії громадянського звучання. Перлини інтимної лірики: «Чари ночі», «Твої очі – тихий вечір», «Вийди, о вийди!». Громадянське крило представлено поезіями «Для всіх ти мертва і смішна», «Три менти», «Над трупами», «Капітану Шмідту», «Вони обідрані, розбуті», у II книзі – «О слово рідне! Орле скутий!», «Яка краса – відродження країни!», «І ви покинули», «В країні мертвій і безплідній», «В міщанській одіжі і в рідному вінку», «Ми плакали на цвинтарі, безсилі» (останній опубліковано в «Раді»: 1909. - №43). Філософська концепція назви (журба-радість) визначила і наскрізний художній прийом контрасту. Він проявився передусім у наявності бінарних мотивів: сміх-сльози, журба-радість, ранок-ніч, неволя-боротьба та ін.

Поет вдало послуговується образами-символами: весна, орлиний дух, сміх, вітер, воля та ін. Ліричний герой збірок чутливо реагує на сердечні порухи душі та зовнішні чинники. Ідеалом його стає світ, вільний від тиранії, з духовно розкутими людьми. Загальноприйнятим є те, що на ранній поезії Олеся відбилися пошуки новоромантиків і символістів, які сприйняття природи намагалися передати через гру звуків і барв, досягненням гармонії між формою і змістом.

Рецензія С.Єфремова акцентує увагу на громадянських мотивах в поезіях Олександра Олеся, передусім загальнонаціонального сподівання, наявних у поезіях 1905-1906 рр., найвартісніших, за критикою. Найбільша їх цінність у громадянській заангажованості, у «службі потребам часу». На крила поетової пісні «бризнула кров» (1905 р.), і вона стрепенулася на поклик часу. Поетові струни викликали «нові згуки, повні бадьорости й одваги»:

*Я більше не плачу... Я муку свою
В кайдани сталні закую.*

.....
.....

*І душу свою
Я ранам його віддаю...
Я більш не співаю; в борні уночі
Співають залізні мечі... [11, с.4].*

Найкращими зразками громадянської лірики Олеся, за С.Єфремовим, є поезії «Ой не квітни, весно...», «Вам казано – любіть брата», «Для всіх ти мертва і смішна», «Міцно і солодко, кров'ю упившись», «Три менти», «Поток століття зносив гніт», «Вони обідрані, розбуті», «Ми не кинемо зброї своєї», «Над трупами», «Ах, минали б бенькети криваві», «Хи-ха, ха-ха, краса яка!», «Дай руку, мій вітре крилатий» та ін. Усі названі поезії є «щасливим поєднанням між красою форми, силою і щирістю почування та глибиною думки» [11]. Підкреслення критиком сили художнього таланту поета неодноразове, а саме: «свіжість фарб та сила неабияка», «талант

дужий, міцний», «щедро обдарований поетичною силою», «володіє секретом творити образи-символи» тощо. Отже, естетичний критерій аналізу, застосований С.Єфремовим, цілком очевидний.

Відомо, що Олександр Олесь часто друкувався в «ЛНВ», «Українській Хаті», органах, що маркувалися як модерністські, об'єднували молоді творчі сили, хоча, стверджують дослідники, «що ні до одних, ні до других він не прилучився, не став ні їхнім проводирем, ні підспівувачем» [12, с.12]. Зате його творчість ставала перехрестям літературно-естетичних турнірів щодо призначення мистецтва. Зростання громадянських мотивів та соціальної заангажованості в поезіях Олесь, наявність Шевченківських ремінісценцій (вільнолюбивий патріотизм, слово на стороні рабів німих) для С.Єфремова є підставою для заперечення апологетів «чистого мистецтва», «прихильників чистої вмілости», «засушених жерців краси», «шановних ченців у поезії» (явний еківок у бік модерністів, які абсолютизували «естетичний розбір твору», сповідували принцип антиутилітарності мистецтва (М.Євшан)) [13]. Про це, приміром, такі слова критика: «Отже, служба потребам часу не тільки не зв'язана з зрадою красі, але навпаки – дає поетові нові мотиви, нові риси, нові образи, з новою силою одшукані і вживлені в живе, гаряче та міцне слово» [14, с.4]. То чи ж хоча б ці приклади не дають підстав сумніватися у одновимірності літературно-естетичної платформи С.Єфремова, називаючи його представником народницько-соціологічної, чи - то народницько-позитивістської критики. Чи не дивним виглядає твердження: «Він (Олександр Олесь) належав до тієї плеяди молодих літераторів, які відновили значення естетичного критерію художньої творчості, оголошеного у «народницько»-реалістичну добу малоцінним порівняно з ідейним змістом писань» [14, с.360]. Де ж та малоцінність, хто її сповідував?

Полеміка з модерністським крилом критики має місце і в статтях, присвячених творчості Олесь, іншого провідного критика «Ради» А.Ніковського (з'явилися під псевдонімом Василько, Ан. Василько). У рецензії на другу книгу поезій поета (К., 1909) передусім йдеться про бездоганність та музичність художньої форми творів, розміщених тут. Олесь кваліфікується як спадкоємник традицій Шевченка, Руданського і Франка. Власне саме Шевченківські ремінісценції у творчості поета (у кн. II) знаходив й С.Єфремов: перегуки в громадянській ліриці з «Посланням» («І мертвим, і живим...») та «Юродивим» [15, с.4]. Як і С.Єфремов, А.Ніковський виділяє з-поміж інших вірш «Яка краса – відродження країни». У ньому критик вбачає гармонію між високим ідейним змістом та поетичною образністю (образи орла, чайок тощо) [16, с.3]. Критик намагається бути об'єктивним: не збивається на захвалювальний тон, а висловлює критичні зауваження (щодо публіцистичності «Поклику до братів-слов'ян», нерівностей в обробці деяких сюжетів). Висловлюючи високі оцінки поезії О.Олесь («справжній український поет»), А.Ніковський застерігає молодого поета від тих перешкод, які можуть звести нанівець його талант (як це трапилося, за С.Єфремовим, з В.Винниченком. – 1909. - №284. – С.4). Однією з них, зазначає критик, є «нетри модернізму, що можуть затягнути дуже глибоко». До інших перешкод він відносить: це надмірності реалізму (натуралізм?) та «такий ворог наших авторів, як наслідування корифеїв сучасної російської літератури та сліпе переймання стилів у видатних європейських літеративів» [16]. Ці перешкоди, твердить А.Ніковський, не повинні загубити в поета основного – його оригінальності та відчуття затребованості українською культурою: «... на своїй рідній літературній ниві є ще стільки непочатого, що тільки на ній й робити – і з неї жити і продуктивно, і оригінально...». І далі: «...в Олесья ви не знайдете переспівів, переробок, запозичувань. Сюжети поезій, а особливо стиль, форма, в яку втілюються переживання поета, безперечно, самостійні, властиві самому поетові» [16]. Отож орієнтація А.Ніковського на національно-самобутнє мистецтво та оспівування національних ідеалів та громадянських потреб повністю відповідали літературно-естетичній платформі «Ради» і дещо дисонували з модерністським дискурсом.

Подібне має місце і в рецензії А.Ніковського на символічну драму Олександра Олеся «По дорозі в Казку» (Ан. Василько. Вічна казка. О.Олесь. По дорозі в Казку. – Рада. – 1910. – №269. – С.2-3; №270. – С.3). Твір, будучи яскравим зразком художнього втілення засад символізму, привабив критика передусім аліюзіями дійсності. Написаний в добу реакції, для якої були властиві безнадія та розчарування, твір, однак, мав явно переносний зміст. Образ проводиря-лицаря («Він»), який веде юрбу у країну Казку (країну сонця), символізує незнищенність віри народу в «світлу будучину». Символічні образи «світлої казки», «сонячної брами» вдало репрезентують ідею твору – ідею визволення рідного краю. В об'єктиві уваги критика образ головного героя, виведеного під іменем Він. Йому властива така риса, як жертвність, бажання всього себе віддати благородній справі – вивести народ з неволі. Хвилева слабкість губить його, юрба його покидає, і він помирає самотнім. Зате його справа була немарною: браму до вимріяної країни Казки все-таки відчинить хлопчик, який символізує юне покоління, якому творити майбутнє. Підтекст твору був зрозумілим – лише сильна віра і стійкість проводиря народних мас є запорукою історичного прогресу. І рецензія А.Ніковського сприяла глибшому усвідомленню читачем провідної ідеї твору.

Рецензія завершується теоретичним розміркованням критика про суть символізму. І тут знову вчувається полеміка з «жрецькими чистого мистецтва»: «символи – суть не зміст, а форма поетичної творчості, суть способи, знаряддя поетичного механізму» [17, с.3]. Драма О.Олеся, за А.Ніковським, представляє нове творче зростання літератури, яке нічого не має спільного з творами «блаженної пам'яті літературного напрямку недалекого минулого (і спорадичного тепер) в нашій занепалій на один час літературі, коли слово «символіст» звучало ніби гордо, - тоді СИМВОЛІЗАЦІЯ і БЕЗТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ (виділення моє – Є.С.) зробились сугобою тенденцією деяких наших авторів» [17]. Симптоматичним є й твердження про відсутність у драмі «залаяного у нас «етнографізму» попередніх драматичних творів, що явно є натяком на відкидання й заперечення модерністами побутово-етнографічного напрямку, побутово-етнографічної драми зокрема. Так і Олександр Олесь прагнув (і зробив!) оновити українську драму, порушуючи морально-етичні й духовні проблеми свого часу».

Високо оцінює А.Ніковський й інші твори Олександра Олеся: драматичний етюд «Тихого вечора» (1912. - №104), поетичну драму «Над Дніпром» (1911. - №231). Завдяки високій художності творів, твердить критик, «ідеї переживаються, як живе життя» [18, с.3].

Творчість О.Олеся стала підставою для важливого теоретичного висновку критика про оновлений реалізм, який послуговується не лише матеріальними образами, а й фантастично-містичними та символічними [19, с.2].

Полеміка з модерністськими виданнями, зокрема «Українською Хатою», має місце і в критичних відгуках Д.Дорошенка (1909. -№51; 1909. - №148). Полемізуючи з С.Просвітянином (С.Шелухиним) з приводу його статті «Літературні Герострати України» («Українська Хата». – 1909. – №3-4), спрямованій проти С.Єфремова і Д.Дорошенка, Д.Дорошенко захищає культурництво українців, не сприймає безапеляційної критики класичного (українського) реалізму. З маси віршів, розміщених в «Українській Хаті» (1909. – Кн. II і III-IV), критик виділяє як справжні («справжні поетичні квіти») «поезії Олеся, гарненький граціозний вірш Гр. Чупринки (С.19, III кн.), М.Підгірянки...» [20, с.3]. Високу оцінку заслужили й вірші Олександра Олеся, розміщені в «Літературно-науковому віснику» (1909. – Кн. I і II), зокрема сильний громадянським пафосом та глибоко актуальний як на ті часи вірш «В країні мертвій і безплідній»: «Давно нечувану силу, блискучий образ й яскраву форму бачимо в цьому короткому вірші. Сильний талант зростає на нашій ниві, чуємо свіжість і самотність, можна на ньому спочити після вимушеного і претензійного хору сучасних обивателів українського парнасу» [21, с.3]. Заклик зберігати народні святощі («жертвенник») був органічним для стилістики критичного дискурсу «Ради»

Знаходимо в «Раді» інформацію про вечір, організований київською «Просвітою», на честь Олександра Олесь. У його програмі були: реферат С.Єфремова «Муза гніву і зневір'я» (опубліковано пізніше в «Раді»: 1909. – №№282, 284), фантазія «Прелюдія» М.Лисенка на мотиви поезії Олесь, музика К.Стеценка на поезію «Сосна» Олесь [22, с.4]. На вечір прибув і сам поет. В антракті йому було піднесено букет свіжих квітів (а був місяць грудень!). Лисенко вітав його від імені Українського Клубу, а всі присутні вшанували [його] рясними оплесками [22].

Отже, творчість Олександра Олесь була могутнім чинником зростання українського національного руху, викристалізування здорових тенденцій в літературно-естетичній боротьбі передреволюційного часу.

SUMMARY

The article characterizes literary-esthetic program of the newspaper "Rada" (1096-1913) and place of critical declaring of leading critics of the magazine (S.Yefremov, A.Nicovskiy, D.Doroshenko) about creativity of Olexandr Oles in it.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павличко Соломія. Від «модернізму» до модерності: теоретичний дискурс «Української Хати» // Сучасність. – 1995. - №10. – С.98-110; Ї ж. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
2. Рада. – 1909. - №36. – С.3.
3. Ільницький М. Лицар критичних турнірів // Слово і час. – 1995. - №7. – С.11-13.
4. Рада. - №36. – С.3.
5. Бартко Олександра. Журнал «Будучність»; філософсько-естетичні засади й літературний процес // Слово і час. – 2006. - №6. – С.64-69; Шумило Наталя. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінці ХІХ - початку ХХ ст.– К.: Задруга, 2003. – 354 с.
6. Рада. – 1909. - №36. – С.3.
7. Павличко Соломія. Цит. праця. – с.142-147.
8. Рада. - №161. – С.3.
9. Шумило Н. Цит. праця. – С.74.
10. Соловей Елеонора. Сергій Єфремов: доля і спадщина // Сергій Єфремов. Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С.8.
11. Рада. – 1909. – №282. – с.4.
12. Радишевський Ростислав. Журба і радість Олександра Олесь // Олександр Олесь. Твори: У 2 т. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. – К.: Дніпро, 1990. – Т.І. – С.5-47.
13. Будучність. – 1909. - №1. – С.16.
14. Погребенник Володимир. Олександр Олесь // Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. У 2 кн. – К.: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С.360-399.
15. Рада. – 1909. – №289. – С.4.
16. Рада. – 1909. - №59. – С.3.
17. Рада. – №270. – С.3.
18. Рада. – 1911. - №231. – С.3.
19. Рада. – 1912. - №104. – С.2.
20. Рада. – 1909. - №48. – С.3.
21. Рада. – 1909. - №51. – С.3.
22. Рада. – 1909. - №272. – С.4.